

Prof. Dr. S. Mete Ünügür'ün Anısına

TBMM MİLLİ SARAYLAR DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINI
İSTANBUL 2004

Osmanlı İmparatorluğu'nda Veraset Usulü ve Veliahdlık Kavramı

Hükümdarın halefi, yerine tahta çıkacak prens olan veliahd, tarih boyunca hanedanların bir çoğunda hükümdarın büyük oğlu, oğlu yoksa kardeşi veya yeğenleri arasından seçilmiş, veliahd tayini için erkek ve kan bakımından hükümdarın en yakını olmak esas alınmıştır. Avrupa'da Ortaçağ'ın erken zamanlarından beri, İngiltere, İspanya, Hollanda, İsveç, Rusya gibi hanedanlarda eğer hükümdarın oğlu yoksa kızı tahta geçebilirken; Fransa, Almanya, Polonya gibi monarşilerde buna izin verilmemiş, bazen hanedanın en yaşlısı, bazen de hükümdarın seçtiği prens veliahd olmuştur.

Eski Türk Devletlerine baktığımızda büyük evlat veya hanedanın en yaşlı üyesi olmanın iktidara sahip olmak için bir geçerlilik taşımadığını ve belirli bir saltanat veraseti usulü bulunmadığını görürüz. Eski Türklerde tüm hanedan üyeleri iktidara geçme hak ve yetkisine sahip olmuşlardır.

Eski Türklerde iktidar mücadelesinin devlete ve ülkeye zarar verdiği düşüncesi ile bazı hükümdarlar veliahd tayin etmiş, saltanat verasetinde hanedan üyeleri arasında ihtilaf çıktığında ise "kurultay" devreye girmiş ve çoğunlukla kararlarına uyulmuştur¹.

Veraset sisteminde önceden belirlenen bir usulün töre haline gelmemiş olması, Osmanlı İmparatorluğu'nda da güçlü ve yetenekli olanın, iktidara sahip olmasını sağlamıştır. Osman Gazi'nin, oğlu Orhan Bey'e vekalet vermesi veya I. Murad'ın oğlu Beyazıd'ı vasiyetinde, yönetimin devredileceği şehzade olarak göstermesi gibi durumlar dışında İmparatorluğun kuruluş ve yükselme dönemlerinde yazılmış bir kural olmaksızın, yetenekli görülüp desteklenen padişah oğulları tahta geçme fırsatını yakalamışlar, devlet adamlarından taraftarı çok olan şehzade, babasının ölümünden sonra öncelikle başkente çağırılarak tahta geçmiştir.

Şehzadelerin Anadolu'nun önemli noktalarını teşkil eden illere, merkeze karşı sorumlu bölge yöneticisi olarak tayin edilmeleri İmparatorluğun kuruluşundan itibaren uygulanmış bir usuldür ve "sancağa çıkma" tabir edilen bu usule göre on-onbeş yaşlarına gelen şehzadeler sancağa gönderilmişlerdir. Sancak beyliği alan ve okumuş, kibar, centilmen anlamına gelen "çelebi" ünvanı ile anılan şehzadelerin yanında, çocukluklarından itibaren kendilerini yetiştirmek üzere tayin edilen lala isimli danışman hocaları, anneleri, eşleri ve haremde kendilerine hizmet eden maiyetleri bulunurdu. Şehzadelerin devlet adamı kimliği kazanmalarında sancakbeyliği yapmalarının önemli yeri olmuştur. Padişah ve merkez tarafından veliahd olarak görülen şehzadenin önemi yüksek olan sancağa gönderilmesi ise yazılı olmayan ancak hayata geçirilen bir uygulamadır. Örnek olarak Sultan I. Murad şehzadelğinde dönemin en önemli sancaklarından olan Bursa, Sultan II. Murad Amasya, Sultan II. Mehmed ise Amasya ve Manisa'da sancakbeyliği yapmıştır.

Osmanlılarda 17. yüzyıl başına kadar kanun niteliğinde bir saltanat veraseti usulü bulunmadığından veliahd tayini resmi olarak yapılamamış, taht boşalana kadar şehzadelerin taht üzerinde eşit hakları bulunması durumu devam etmiştir. Bu bakımdan veraset sistemi be-

lirlenip “ekber evlad” uygulaması başlatılana kadar Osmanlılarda veliahdlık kavramı resmi olarak bir anlam ifade etmemiş ve tüm şehzadeler tahtın varisi sayılmıştır.

Şehzadelerin ülke toprakları üzerinde eşit hakkı olduğu düşünülürse, birbirleri arasında ve tahtta bulunan padişaha karşı yönetim ve mülkiyet talebinde bulunmalarının da doğal olduğu kabul edilebilir. Ancak veliahdın belli olmamasının doğurduğu belirsizlikle birlikte, herbiri sancakbeyi olup kontrolünde silahlı güç bulunduran şehzadelerin aralarındaki kaçınılmaz rekabet ve merkezle olan çekişmeleri, zaman zaman ülke çıkarlarına zarar veren kanlı çatışmalara dönüşmüş, iç karışıklıklara yol açmıştır. Padişahın kardeşleri ve kendi oğulları ile arasındaki çekişmeler kimi zaman isyan, kimi zaman da katliamla sonuçlanır. Sultan I. Murad’ın oğlu Savcı Bey babasına isyan nedeniyle, Yakup Çelebi ise Kosova’da şehid olan babasının yerine tahta geçen ağabeyi Yıldırım Beyazıd’ın emri sonucu öldürülen şehzadelerdir.

1402 Ankara Savaşı’ndan sonra Yıldırım Bayezid’in oğulları arasında meydana gelen taht mücadelesi, şehzadelerin topladıkları ordular sebebiyle kanlı bir şekilde noktalanmış ve halktan pek çok kimse bu mücadele sonunda ölmüştür². Ankara Savaşı’nda alınan ve Osmanlı Devleti’ni bir anda dağılmanın eşiğine getiren mağlubiyetin ardından ortaya çıkan karmaşanın uzun yıllar sürmesinde, veliahdın önceden belirlenmemiş olmasının payı olduğu bir gerçektir. On bir yıl süren ve Osmanlı tarihinin en büyük belirsizlik ve iç karışıklık dönemi olan Fetret Devri boyunca, şehzadeler birbirleriyle savaşmış, Osmanlı ülkesi bu dönemde büyük toprak kayıplarına uğramıştır.

Şehzadeler arasındaki kanlı çekişmeler, Osmanlı saltanat sisteminde kardeş katlinin meşrulaştırılmasına gidişin temel sebebini teşkil eder. Başa geçen Osmanlı padişahının veliahd olan veya olabilecek kardeşlerini ve onların erkek çocuklarını, “muhafaza-i nizam-ı alem” için öldürmesine Fatih Sultan Mehmed döneminde resmi olarak izin verilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed’in çıkardığı ve Teşkilat Kanunnamesi olarak bilinen kanunname, Kanunname-i Âl-i Osman başlığını taşır. “*Atam dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur. Evlad-ı kiramım neslen ba’de neslim bununla amel olalar*” diye başlar ve devlet teşkilatı, teşrifat kaideleri ve bir kısım suçlarla ilgili düzenlemeleri içerir. Kanunnamede “*Ve her kimesneye evladından saltanat müyesser ola, karındaşların nizam-ı alem için katl etmek münasibdir. Ekser ulema dahi tecviz etmiştir. Anınla amel olalar*” ibaresi yer almaktadır. Bu kanun, şehzade isyanlarının önüne geçmeyi, ülke bütünlüğüne zarar verebilecek iktidar mücadelelerini ve kanlı çatışmaları önlemeyi, şehzadelerin rehin alınmaları ile dış tirsirleri engellemeyi amaçlamıştır. Böylece gerekli görülen şehzadeler, muhtemel bir isyan çıkarmadan veya çatışmaya girmeden de tedbir olarak ortadan kaldırılabilecekti. Zira isyan çıkaranlar, yabancı devletlere sığınanlar bir şekilde zaten öldürülüyorlardı.

Kardeş katli babanın oğlu, kardeşin kardeşini ve kardeş çocuklarını, yeğenin amcasını, oğlun babasını hatta dedenin torununu öldürme vakalarının tümünü ifade etmekte; hiç bir suç işlemediği halde sadece taşıdığı kan sebebiyle kişilerin katledilmelerini kapsamaktaydı. Bu uygulama yalnız Osmanlı Devleti’ne mahsus olmayıp Bizans, İran gibi büyük devletlerde de sıkça başvurulmuş bir usuldür³.

Osmanlı İmparatorluğu’nda kardeş katli ile ilgili kanunnamenin yürürlüğe girmesiyle birlikte şehzadelerin yaşam güvenceleri ortadan kalkmış ve doğrudan padişahın inisiyatifi devreye girmiş oluyordu. Kardeş katli uygulaması, daha önce taht için çekişen, mücadele eden şehzadelerin artık öldürülmekten korunmak için de mücadele verecekleri anlamına gelmekteydi. Kardeş katline izin veren bir düzende sancakbeyliği olgusu da büyük ölçüde yara almış, ayrıca emrinde kuvvet bulunduran şehzadelerin sahip oldukları kuvvetleri kullanarak karşı koymaları ve daha çok kan akması olasılığı doğurduğu için tehlikeli bir hale gelmiştir. Dolayısıyla tahta geçmesi istenmeyen bir şehzadeyi eğitmek, devlet adamı olarak yetiştirmek ve sancakbeyi yapmak onu merkeze tehdit oluşturan bir güç haline getirmekten başka bir şey değildi. Buna rağmen sancağa çıkma usulü, Sultan II. Beyazıd, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde de sürdürülmüştür.

Ancak Kanuni Sultan Süleyman’ın sancak beyliği yapan oğulları Şehzade Selim ve Beya-

zıd arasında, onun sağığında ortaya çıkan kavga ve 1559 Mayıs ayında Konya’da gerçekleşen savaş, elinde kuvvet bulunduran şehzadelerin yarattığı tehlikenin ülke bütünlüğüne ve istikrarına zararlı son vakası olmuştu. Babasından destek alan Şehzade Selim, Beyazıd’ı yenmiş, Beyazıd ise oğullarıyla İran’a sığınmıştı. Şehzade Beyazıd ve oğullarının İran’da Kanuni Sultan Süleyman’ın isteğı üzerine öldürtülmesiyle son bulan bu çekişme, sancak beyliğinin ciddiyetle ele alınması gereken bir mesele olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Bu çekişmenin taraflarından biri olan Sultan II. Selim tahta çıktığında (1566-1574) yeni bir uygulamayı yürürlüğe koyar. Yeni karara göre büyük ve hükümdarlığa aday şehzade dışında, sancağa çıkma usulü kaldırılmış ve Manisa sancağı veliahd şehzade sancağı olarak ilan edilmiştir.

Veliahd sancağı uygulaması Osmanlı İmparatorluğu’nda veliahdlık kavramının ilk kez resmi bir ifade bulması olarak yorumlanabilir. Veliahd tayininin önceden yapılmasıyla kanlı mücadelelerin önüne geçilebileceğı umulmuştur.

Ancak görülmektedir ki, veliahd tayininin yapılmış olması ve diğer şehzadelerin saraya çağırılarak güçlerinin ellerinden alınması, tahta geçen padişahların tahtı kaybetme korkularını giderememiştir.

1595’de Osmanlı sarayında en kapsamlı toplu kardeş katli yaşanır.

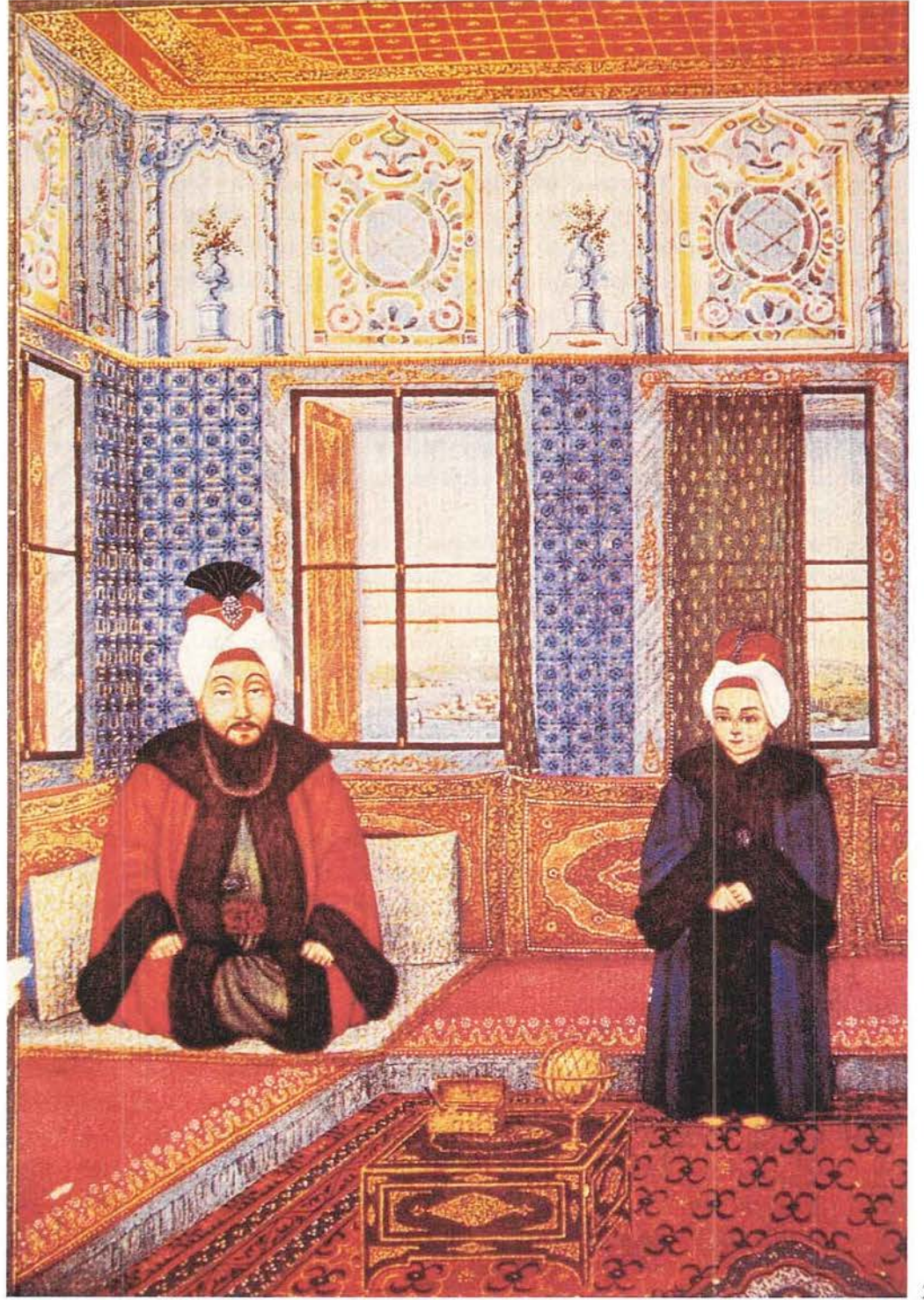
Sultan III. Mehmed’in tahta geçişinin ilk günleri olan 28 Ocak 1595 tarihinde, ondokuz kardeşini bir defada katlettirmesinin ve hamile onyediyi çuvallar içinde ayaklarına taş bağlatarak denize attırmasının ardından oluşan tepki sonucu kardeş katli uygulaması kural olarak kaldırılmış ve en büyük dahil tüm şehzadelerin sancağa çıkarılmasından vazgeçilmiştir. Yeni uygulamaya göre babaları ölen şehzadeler sarayda Kafes yada Şimşirlik adı verilen mahalde yaşamaya memur edilmişlerdir⁴.

Sancak beyliğinin tamamen ortadan kaldırılması, Osmanlı devlet geleneğinde gerileme ve çöküşe neden olacak ciddi bir adımdır. Artık veliahd da diğer şehzadeler gibi sarayda oturacak, saray içinde tahakküm ve sıkı denetim altında bulunacak, askerliğin, devlet yönetiminin, iç ve dış gelişmelerin uzağında kalacaktır. Diğer taraftan sancaklarda merkezin temsilcisi olarak bulunan şehzadelerin saraya çekilmesinin yarattığı boşluğun, daha sonra merkez için büyük problem haline gelecek ayânların güçlenmesine ve merkezi otoritenin ülke genelinde kentler üzerindeki kontrolünün zaafa uğramasına da zemin hazırladığı görülmektedir.

1603 yılında Sultan I. Ahmed’in tahta geçişiyle birlikte hazırlanan bir kanunname, Osmanlı saltanat verasetine ekber evlat uygulamasını getirir. Buna göre Sultan I. Ahmed’in 1617’de ölümünden sonra o güne kadar babadan oğula geçen saltanat, bu defa padişahın en büyük kardeşine intikal etmiş ve Şehzade Mustafa padişah olmuştur. Bir kaç yıl süren bocalama dönemi ve birkaç istisna dışında hanedanın en yaşlı üyesinin tahta geçmesi Osmanlıda bir teamül haline gelmiş, “Ekber Evlad” kaidesi 1876 Kanun-ı Esasi’sinde anayasal bir düzenleme halini almıştır. Böylece artık her şehzadenin veliahdlığı kendinden büyük olanın tahta çıkışı ile başlamış olacaktır. Veliahd devlet protokolünde padişah ve valide sultanın ardından üçüncü sıradadır.

Bu uygulamanın sarayda dışa kapalı bir yaşam sürmeye başlayan şehzadeler ve kadınefen-diler arasında, taht boşalana kadar veliahdın açıkça belli olmamasından doğan ve ülke topraklarından saray içine taşınan çekişmeleri önlemeyi de amaçladığı kanısındayız. Ancak tarihimiz veraset usulünün değişmiş olması ve veliahdın belli olmasının saray entrikalarına ve suikastlerine engel teşkil etmediğini göstermektedir.

Babalari ölüp kafes hayatı yaşayan şehzadelerin ikametleri Harem-i Hümayun’a muttasıl şimşir ağaçları ile ihata olunan mahalde idi; burada oniki daire olup her dairenin müteaddid odaları vardı. Şimşirlik mevkii yüksek duvarlarla ihata edilmiş olup küçük bir bahçesi de bulunuyordu, şimşirlik dairelerine “Kafes” ismi verilmekte idi, bu kafes hayatında inziva halinde yaşayan her şehzadenin on-oniki cariyesi, hazine, kiler ve seferli koğuşlarından alınmış ağaları vardı; fakat bu şehzadeler, hizmetlerine tahsis edilmiş olan ağaları görüp, konuşamazlardı. Şehzadeler burada sıkı bir kontrol altında idiler; hiç kimse ile muhabere

2

2 Silsile-i Osmanîye'den Sultan III. Mustafa ile Şehzade Selim'i gösteren bir resim, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. 9366, 18. yüzyılın 2. yarısı.

etmelerine müsaade olunmaz ve duyulursa muhabereyi temin eden idam olunurdu; hasta olan bir şehzadenin yanına girecek tabip padişahın müsaadesiyle gider ve nezaret altında bulunurdu, şehzadeler birbirleriyle de sık görüşmezlerdi, padişahın müsaadesiyle bazen valideleri Eski Saray'dan gelerek oğullarını görür ve görüşürlerdi. Bayram tebrikleri hariç olarak padişah bu kafes hayatı yaşayan şehzadeleri huzuruna kabul etmezdi; bayram tebriki merasimi de mabeynde yapılır, hariçten hiç kimse şehzadeleri göremezdi⁵.

15. ve 16. yüzyıllarda, şehzadelerin sancakbeyliği yapmaları ve çoğunlukla annelerinin, aile ve hizmetlilerinin onlarla birlikte olması dolayısıyla oldukça az olan harem nüfusunun, şehzadelerin saraya alınmasının ardından birdenbire artması üzerine, şehzadelerin, anneleri olan kadınefendiler, cariyeleri ve yakın hizmetkârları ile yerleşebilmeleri için Topkapı Sarayı Harem Dairesi'ne "Şehzadegân Daireleri" ilave edilmiştir.

Sancağa çıkma usulünün uygulandığı zamanlarda veliahd ve şehzadelere çocukluk çağından itibaren eğitim vermek üzere görevlendirilen özel hocaların varlığı, kafes sistemine geçildiğinde padişahın ve valide sultanın inisiyatifine kalmıştır. Fatih, Yavuz, Kanuni gibi hükümdarlar çocukluk çağından başlayarak devrin ünlü alimleri tarafından yetiştirilmişken, kafes sisteminden sonra veliahd ve şehzadelerin kadınlar arasında süren, yasaklarla dolu hayatları ruhsal, bedensel, ilmi ve fikri gelişimleri olumsuz etkilenmiştir. Padişahın ilgisi dışında kalan şehzadelerin bilgileri ise okuma yazma ve namaz sureleri ile sınırlı kalmıştır. Babaları tahtta olduğu sürece şehzadeler için hayat nispeten daha kolay yaşanır bir haldeyken, babalarının ölümünden sonra kendilerine tahsis edilen dairede inziva hayatına geçerek yaşamışlar, kendilerine hizmet eden kalfa ve emrindeki cariyeleriyle birlikte bazen padişah oluncaya, bazen de ölünceye kadar tecrit edilmiş bir yaşam sürmüşlerdir.

Şehzadeler inziva hayatında müzik, mücevhercilik, kuyumculuk, tornacılık, hat ve marangozluk gibi sanatlarla ilgilenmiş, Kur'an-ı Kerim hatmederek dini ilimlere yönelmişlerdir. Verilen izin ölçüsünde kendilerine binicilik, ok, yay ve silah kullanmak öğretilmiştir.

Kafes sistemi ile birlikte şehzadelerin cariyeleriyle olan ilişkilerinde çocuk sahibi olmalarına da yasaklama getirilmiş ve bu durum 1861 yılına kadar devam etmiştir. Sultan Abdülaziz tahta çıktığı zaman, veliahdlığı zamanında doğan oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin beş yıl gizlice büyütülmesine neden olan bu yasağı kaldırmıştır.

Saray yaşamında şehzadeler için hal böyle iken tahtın varisi tayin edilen veliahd için yaşamın çok daha sıkı ve kontrollü olması kaçınılmazdı. Ekber evlad olan veliahd, her zaman padişaha karşı potansiyel tehdit olarak görülmüş ve veliahd olan şehzadelerin büyük bölümü eğitim, sosyal yaşam, özel hayat ve hatta dini inanışlarında, çizilen sınırlar dahilinde yaşamalarını sürdürmüştür.

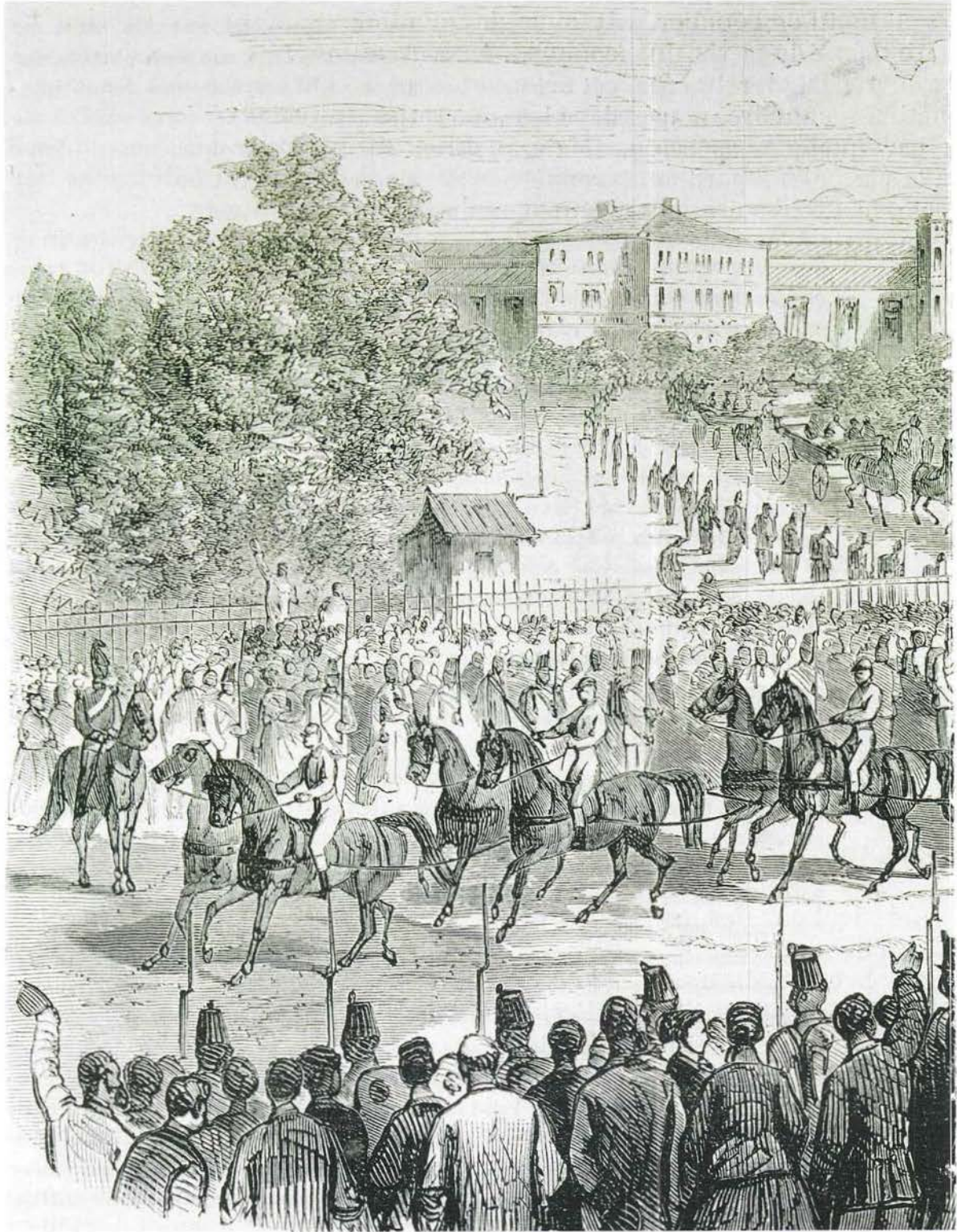
Kardeş katli uygulamasının kalkmasından sonra yönetimde istikrarı sağlayacağı düşünülen şehzadelerin kafeste tutulmaları usulü, padişahların tahtta kalış sürelerini uzatmışsa da tecrübe ve bilgi eksikliği ile padişah olan bu şehzadelerin zaafı, yönetimde saray kadınlarının güçlenmesi sonucunu doğurmuştur.

Şehzadelerden çok daha hassas dengeler arasında ölüm korkusuyla yaşamakta olan veliahd için valide sultan, padişah, sadrazam veya isyancılar çoğu zaman birer korku kaynağıydı. Veliahdlar arasında, içine düştüğü paranoya yüzünden kendisine tebliğ edilen saltanat müjdesinden korkarak öldürüleceğini sanıp kaçmaya çalışanlar bile olmuştur; iktidar için 39 yıl bekleyen ve Sultan IV. Mehmed yerine tahta çıkarılan Şehzade Süleyman gibi. Sultan II. Süleyman tahta oturduğunda Sadrazam Siyavuş Paşa'ya şöyle demektedir. "Kırk yıldır karanlık bir hapis hayatı yaşayarak günlerimi üzüntü içinde geçirdim. Oysa şimdi gözlerimi dünyaya yeniden açmış gibiyim." 39 yıl kafes hayatı yaşayan bu sultan dört yıl tahtta kalıp 1691'de vefat etmiştir.

"Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde şehzadeler ve sultanların, yani Osmanlı hanedanından gelen prens ve prenseslerin tahsil ve terbiyeleri bir nizamla bağlanmış değildi. Şehzadelerin askeri terbiye görmeleri ve asker olarak yetişmeleri çok eski bir ananeydi. Osman Gazi zamanından beri bu böyleydi. Şimdiki şehzadelere de askeri tahsil veriliyordu. Bunun dışında bir tahsil yapan şehzade parmakla gösterilecek kadar azdı. Hemen hepsine Fransızca ve musiki öğretmek Tanzimat'tan sonra adet olmuştu. Sultan Hamid devrinde başta veliahd olmak üzere şehzadelerin saraylarında adeta mahbus tutulmaları da onların fikri gelişmelerini engellemişti. Daha evvel serbesttiler. Meşrutiyet'ten sonra da serbest bırakılmışlardı. İstedikleri yere hatta Avrupa'ya gidebiliyorlardı. Şehzadelerin devrin ilimlerini iyice öğrenmelerine mani olan bir başka hal de, çok genç, yirmi yaşları civarında evlenerek, çoluk çocuğa karışmalarıydı. Her hangi bir sahada, hatta bir kaç sahada fevkalade kabiliyet gösteren şehzadeler vardı. Fakat bu kabiliyetleri ciddi bir tahsil ve terbiye eseri değil istidat mahsülüydü. Sultanların yani prenseslerin tahsil ve terbiyeleri de mahiyet itibarıyla şehzadelerinkine benziyordu. Tabii onlara askeri bir tahsil ve terbiye verilmiyordu ve verilmesi de lüzumsuzdu. Fransızca ve musiki öğrenmelerine, protokolü en ince noktalarına kadar ezberlemelerine itina edilirdi"⁶.

3 Sultan Abdülaziz'in 27 Temmuz 1867'de Viyana'da tren garından alınışını gösteren L'Illustration Journal Universal'de yayınlanmış bir çizim.

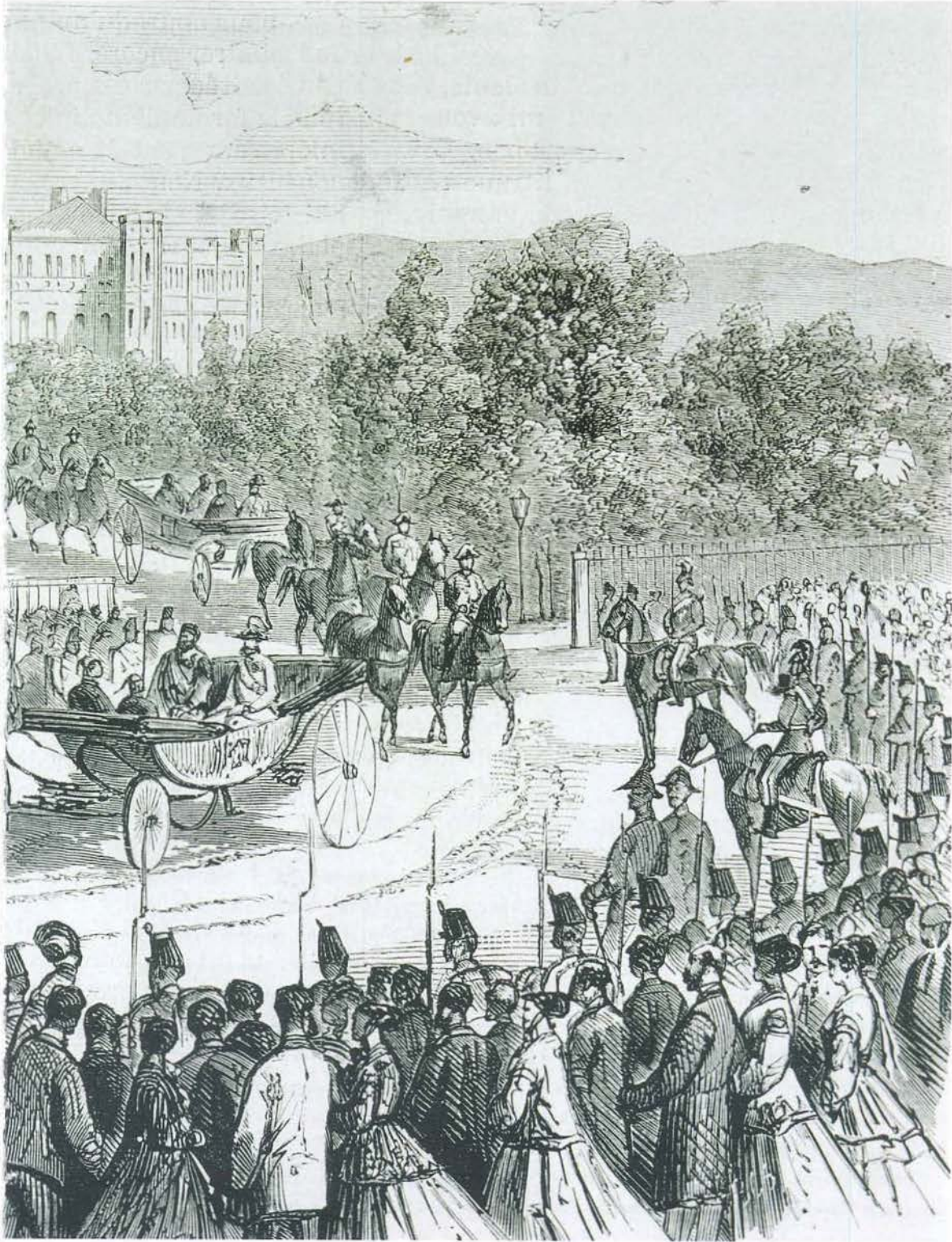
Hurşid Paşa'nın aktardığı bu satırlar, 19. yüzyılda Osmanlı Sarayı'nın geçirdiği değişimin şehzadelerin hayatına nasıl yansıdığını göstermesi bakımından önemlidir. 18. yüzyılda başlayan reform hareketleri, 19. yüzyılda Osmanlıları çağı yakalamaya ve tüm kurumları ile değişime yönelmeye mecbur bırakmıştı. Topkapı Sarayı'ndan ayrılarak Boğaziçi Saraylarında yaşamaya başlayan oradan da resmi ikametgâhını Dolmabahçe Sarayı'na alan Osmanlı hanedanı artık gözlerden uzak bir hayat yaşamamakta; tam tersine Batılı normlara uymak ve dışa dönük yaşamak konusunda son derece hassas ve istekli davranmaktaydı. Sarayın yaşam şeklini doğrudan etkileyen bu tavır veliahd ve şehzadelerin yaşamında da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştu. Şehzadeler kafes sistemine kıyasla daha serbest yaşama, saray içinde ve

dışında, devlet meseleleriyle uğraşma imkanına sahip olmuşlardı. Topkapı Sarayı'nda saray sınırları dışına çıkarılmayan taht namzedi şehzadelerin son dönemde yurt içi ve yurt dışı seyahatlere katılmaları dahi mümkün olmuştur. Sultan Abdülaziz döneminde Veliahd Murad Efendi ile Şehzade Abdülhamid Efendi'nin padişah ile birlikte ünlü Avrupa seyahatine katılmaları buna örnek teşkil eder.

Veliahd Murad Efendi, Sultan Abdülaziz'in saltanatı sırasında, Jön Türkler'in toplantılarına katılabilmiş, Sultanla ve yönetimle arasındaki fikir ayrılıklarını açıkça belli edebilmiştir.

Kendilerine saray dışında yazlık köşkler tahsis edilen veliahd ve şehzadeler kendi maiyetleri yanında özel silahlı adamlar bulundurabiliyor, kendilerine verilen maaş yanında verim-

li akarlara sahip olabiliyorlardı. Örneğin, Abdülhamid Efendi'nin veliahdlığı sırasında çok tutumlu davrandığı, kendisine tahsis edilen para ve gayrimenkulleri çok iyi değerlendirerek kardeşleri arasında en büyük servete sahip olduğu aktarılan bilgiler arasındadır.

Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemleri veliahd ve şehzadeler için eskiye oranla rahatlama ve özgürleşme dönemi olmuştur. Sultan Abdülaziz

Dönemi'nde veliahdın ve şehzadelerin a-laylara katılmaları usul haline getirilmiş ve protokolde yer almalarına önem verilmiştir.

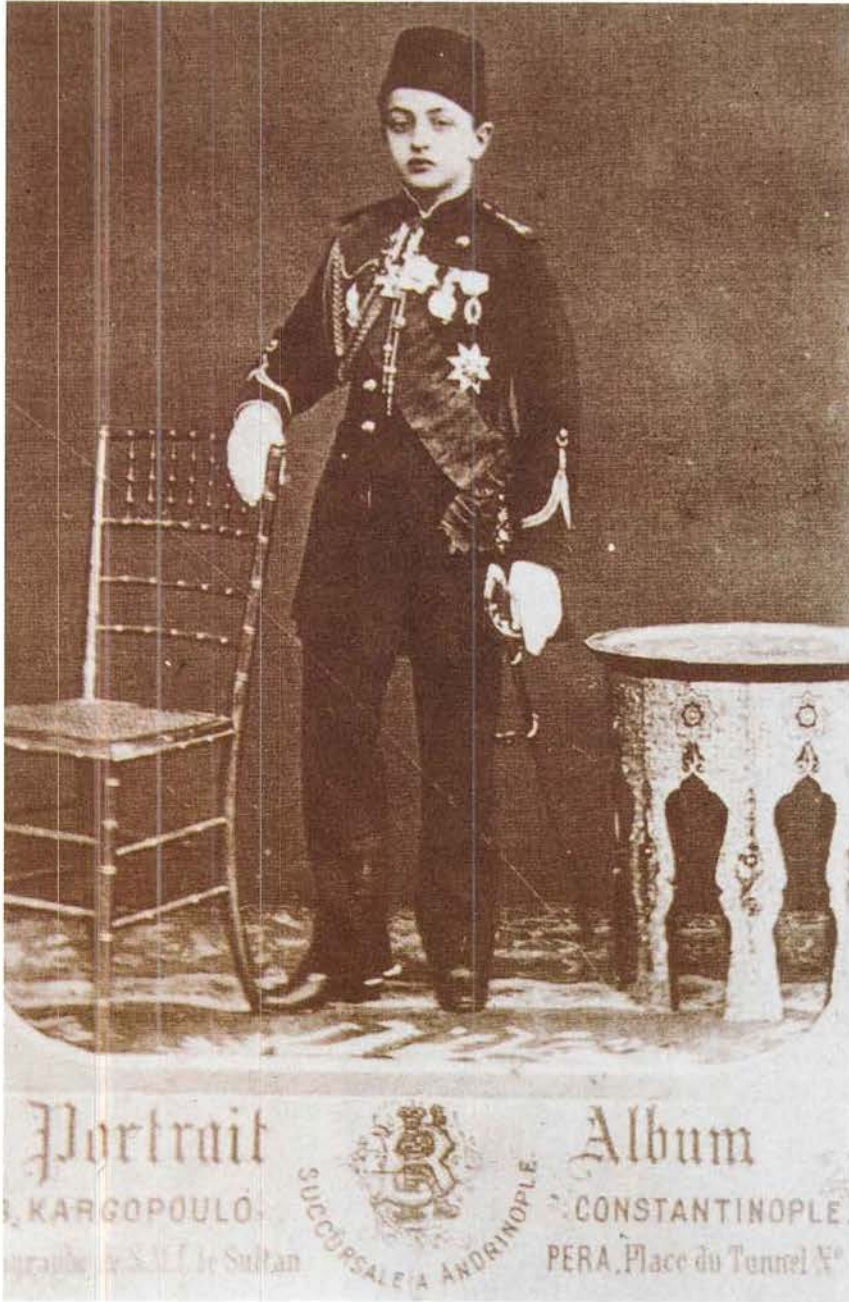
Sultan II. Abdülhamid'le gelen istibdat yıllarında Veliahd Reşad Efendi, Dolmabahçe Sarayı'ndaki dairesinde sıkı bir gözetim altında yaşamış, Sultan Abdülhamid'in, Jön Türkler'in V. Murad gibi Veliahd Reşad Efendi'yi de amaçları doğrultusunda etkileyecekleri endişesi, bu gözetimin temel sebebini teşkil etmiştir. Sultan Abdülaziz döneminde genişletilerek, I. veliahd ile birlikte II. veliahdın da ailesiyle ikametne uygun hale getirilen Dolmabahçe Sarayı Veliahd Dairesi'nin bahçesine, Sultan Abdülhamid'in, iki müstakil yapı olan Efendi Dairelerini eklemiş olması, O'nun yetişkin şehzadelerin birarada bulunmalarını sağlamaya ve kontrol mekanizmasını etkinleştirmeye yönelik tavrı olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde veliahdın, görünürde Avrupa-i olan yaşamını, gerçekte yine geleneğin kaideleri ile sürdürmüş olduğu görülmektedir. Zira veliahdlar son dönemde padişahın inisiyatifine bağlı olarak özgür ya da kısıtlanmış bir hayat sürmüş, padişahın korku nöbetlerinde üzerlerindeki baskı arttırılmıştır. Gelenek gereği veliahdlığı süresince sakal uzatamayan veliahd için eş seçimi de valide sultan tarafından yapılmıştır.

Osmanlı sarayında veliahd en az padişah kadar entrikaların ortasındaki adamdır.

Veliahdlar, kimi zaman iktidara aykırı düşen fikirlerin sahibi olmuş ve iktidara muhalif eylemlerde bulunmuş, kimi zaman kendi dışındaki politik oyunların içine çekilmiş, kimi zaman da hiç bir olaya karışmadan veya bundan sakınarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ancak veliahd her koşulda ve dönemde padişahın tahtını elinden alabilecek bir tehdit unsuru gözüyle bakılmış ve bu yüzden Osmanlı sarayında veliahd olmak, yüzyıllar boyunca hiç de kolay olmamıştır. Veliahdlar padişah olana veya ölümüne kadar geçen zaman içinde hassas dengelerin odağında kaçınılmaz bir korku ve tedirginlik içinde yaşamışlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922'de kabul ettiği yasayla, saltanatı kaldırması, son Osmanlı veliahdı Abdülmecid Efendi'nin veliahdlık sıfatını sona erdirmiş ve böylece saltanatla birlikte veliahdlık kavramı da tarihteki yerini almıştır.

4 28 Haziran 1861'de veliahd olan Murad Efendi'nin, dönemin ünlü fotoğrafçısı Basile Kargopoulo tarafından çekilmiş bir fotoğrafı.

Şehzadeler ve Veliahdlık Üzerine Söylenenler

Osmanlı veliahd ve şehzadelerinin yaşamlarına ilişkin, değişik yazarlara ait kısa notlar ile Dolmabahçe Sarayı Veliahd Dairesi'nde yaşanmış bazı olaylar satır aralarından alınarak aşağıda sunulmuş ve ayrıntıların değerlendirilmesi okuyucuya bırakılmıştır:

* Tarihi iyice tespit edilemeyen fakat 17. yüzyıldan beri görülen usule göre şehzade ve sultanların doğumları bir hatt-ı hümayunla Paşa Kapısı'na yani sadrazama bildirilmiştir⁷.

* On üç, on dört yaşına gelen ve sünnet olan şehzadeye ayrı bir daire verilir ve bunu kendi validesiyle hemşiresinden başka bir kadının görmesine müsaade edilmezdi⁸.

* Şehzade 18-19 yaşına geldiğinde kendisine birer odalık ve cariye gönderilmesi adettendi. Osmanlı'da taht namzedi şehzadeler yaş sırasına göre birinci veliahd, ikinci veliahd şeklinde ünvanlar alırlardı⁹.

* Veliahdların padişahların gezintilerine iştirak etmeleri adettendi. Yirmi dört kürek olan şehzadenin kayığında tente mavi renkte olurdu.¹⁰

* Haluk Şehsuvaroğlu, Sultan Abdülmecid'in vefat ettiği 25 Haziran 1861 günü Dolmabahçe Sarayı'ndaki durumu ve Veliahd Abdülaziz Efendi'ye saltanat haberinin verilmesini şöyle anlatmaktadır: "... harem halkı biranda birbirine girmiş, sarayı çılgınlıkla doldurmuştu. Cenaze odasının kapısında Evkaf Nazırı Hasip Paşa bırakıldı. Sadrazam, serasker ve kapitanpaşa rıhtım boyundaki kumlu yollardan telaşlı adımlarla Veliahd Abdülaziz Efendi'nin dairesine doğru gidiyorlardı."¹¹

* Abdülaziz Efendi diğer Osmanlı veliahdlarından farklı olarak serbest bir şekilde büyüdü. Ayrı sarayda oturmaktan ve İstanbul içinde gezinti yapmaktan menedilmedi. Alaturka musikiyi, Türk adetlerini, pehlivan güreşlerini, horoz ve koç dövüşlerini sevir, Veliahd Dairesi ve Kurbağalıdere Köşkü'nde cins hayvanlar yetiştirmekten büyük zevk alıyordu¹².

* Murad Efendi veliahd olunca kendisine Abdülaziz'in Kurbağalıdere'deki çiftlik ve köşkü verilmişti. 15 yıl süreyle burada kalan Murad'ın böylelikle İstanbul'dan uzak tutulması tasarlanmıştı. Sadece kışları Dolmabahçe Sarayı'ndaki Veliahd Dairesi'nde kalıyordu.¹³

* Leyla Saz 1864'te Sultan Abdülaziz tahtta iken kendisinin İstanbul'da bulunduğu sıralarda Dolmabahçe Sarayı'na çağırılarak Valide Sultan'a yaptığı ziyareti anlatırken şöyle der: "Veliahd Dairesi'ne gitmek istediğimi söyledim ve siz zahmet buyurmayınız dedim hemen koştum. Murad Efendi'nin huzurlarına çıktım. Haremine gittim. Oradan ikinci veliahd Hamit Efendi'ye gittim, dairesinde yoktu. Haremi Nazikeda Hanım'ı Ali Paşa Konağı'ndan tanıyordum. Hayli oturduk, konuştuk."¹⁴

* 30 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz'in hal'i üzerine Veliahd Murad Efendi'nin Veliahd Dairesi'nden alınışını da İsmail Hami Danişmend anlatmaktadır: "Hal'in günü ile saati bir iki kere değişmiş ve nihayet Salı günü yapılmasına karar verilmişti. Dolmabahçe'nin Veliahd Dairesi'nde bulunan Murad Efendi'ye asker sarayı kuşatınca kendiliğinden dışarı çıkması teklif edilmişse de katiyen kabul etmeyip, askerinin saraya girerek kendini dışarı çıkarmasında ısrar etmiştir... Mekatib-i Askeriye Nazırı Süleyman Paşa veliahdın yukarıda bahsettiğimiz şeraitini yerine getirerek saraya -Veliahd Dairesi'ne- girmiş, merdiven başındaki sofada bekleyen Murad Efendi'nin önüne düşüp dışarı çıkarmış, kapunun önünden itibaren bütün asker selama durmuştur."¹⁵

* V. Murad padişah olduktan sonra Veliahd Abdülhamid Efendi vakaların alacağı istikameti, tahta çıkan kardeşinin vaziyetini, vükelanın hareketini büyük teccessüsle takibe başladı ve her ihtimale karşı bendegânından bazılarını silahlandırarak dairesini emniyete aldı.¹⁶

* Ayşe Osmanoğlu babası Sultan II. Abdülhamid'in şehzadeliği sırasında Dolmabahçe Sarayı'ndaki yaşantısı hakkında şunları nakleder: "Babamın o zaman güzel bir midillisi varmış, ona binip sarayın bahçesinde dolaşır, İbrahim Efendi de peşinden koşarmış... O zaman bütün şehzadelerin yanında akağalardan birer cüce bulunurmuş. Babamın da İbrahim Efendi adında bir cücesi varmış."¹⁷

* II. Abdülhamid Yıldız'da şehzadelerin ve mabeyn ricalinden bazılarının çocuklarının gitmediği bir mektep açtı Şehzadeğân Mektebi. Bu mektebi kurmakla şehzadeleri kendince zararlı gördüğü fikirlerden ve duygulardan korumak istemiştir.¹⁸

5

5 Günümüzde Resim ve Heykel Müzesi olan Dolmabahçe Sarayı Veliahd Dairesi'nde bulunan kütüphanesi'nde Veliahd Abdülmecid Efendi. Kütüphane bugün Dolmabahçe Sarayı'nın 43 numaralı dairesinde bulunmaktadır.

* Veliahd Dairesi'nde Mehmed Reşad Efendi uzun yıllar hapis hayatı yaşadı. İstanbul'a gelen yabancılar bile bu yüksek duvarlar önünde duramadan, konuşulmadan hızla geçilip gidilmek zorunluluğu olduğunu yazarlar¹⁹.

* Sultan Abdülhamid devrinde şehzade ve sultanlar birbirini ziyaret etmeye bile korkarlarken, Meşrutiyet'ten sonra durum değişti. İfrattan tefrite gidildi. Meşrutiyet'ten önce şehzadelere çok yüksek askeri rütbeler veriliyordu. Veliahdın müşir (mareşal) rütbesi taşımasında belki bir mahzur yoktu, Avrupa hanedanlarında da bu böyleydi, fakat diğer şehzadeler arasında birinci ferikler, ferikler, mirlivalar, miralaylar vardı. Şehzadeler ve en yaşlıları olan veliahd, hangi askeri rütbeyi taşırlarsa taşırsınlar, "Efendi" diye anılırlardı. Paşa denmezdi. Efendi diye anılmaları Tanzimattan itibaren. Tanzimattan önce şehzadeler hakkında bazen kullanılmış olan sultan ve han gibi ünvanlar, şimdi yalnız padişaha ait bulunmaktadır²⁰.

* Son Osmanlı Veliahdı ve Halife Abdülmecid Efendi büyük harbin acıklı sonunu, mütareke yıllarının ıstıraplı günlerini burada (Dolmabahçe Sarayı Veliahd Dairesi) yaşamıştı. Hemen her hafta gazete başmakalelerinden, bazı siyasi şahsiyetlerle yaptığı görüşmelerden mülhem olarak padişaha uzun arizalarını bu masa üstünde yazar ve onların neticelerini ümitle beklerdi. Abdülmecid Efendi Anadolu mücadelesini bu odadan alakayla takip ediyor, bu mücadele taraftarlarının fikirlerini ekseriya burada dinliyordu... 1920 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gizlice gelen mümessili Yümnü Bey (emekli general, eski ulaştırma bakanı Yümnü Üresin) Abdülmecid Efendi'ye Anadolu'ya davet olunduğunu bu odada bildirmişti...²¹

* Efendinin özel kalem görevini yürüten İsmail Hakkı Baykal, Veliahd Abdülmecid Efendi'nin bulunduğu Veliahd Dairesi'nin otuz sekiz gün kuşatma altında tutulduğunu kaydeder ve bu günlerde Mecid Efendi'nin bahçede atla gezdiğini anlatır. Kuşatma, dönemin padişahı Vahdeddin tarafından, Veliahd Abdülmecid Efendi'nin Milli Mücadele'ye destek amacıyla Anadolu'ya geçişini önlemek için yapılmış ve 16 Ekim 1920 (H.1336) Perşembe günü sarayın muhasarası sona ermiştir.²²

DİPNOTLAR

- 1 S. M. Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul, 1947, s. 272.
- 2 Y. Halaçoğlu, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s. 6.
- 3 M. Akman, *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, İstanbul: Eren Yay., 1997, s. 15.
- 4 M. Akman, *age.*, s. 167.
- 5 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984, s. 114.
- 6 H. Paşa, "Hurşid Paşa'nın Saray Hatıraları", *Hayat Mecmuası*, c. 1, 4 (1965), s. 60-61.
- 7 İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, s. 107.
- 8 İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, s. 112.
- 9 A. Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, İstanbul: Güven Basımevi, 1960, s. 47.
- 10 S. Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, İstanbul, 1992, s. 28.
- 11 H. Y. Şehsuvaroğlu, "Abdülmecid'in Ölümü", *Yeni Tarih Dünyası*, 1 (1950), s. 22.
- 12 H. Y. Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz*, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1949, s. 6.
- 13 O. Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği*, İstanbul: Gür Yayınları, 1987, s. 31.
- 14 L. Saz, *Harem'in İçyüzü*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974, s. 46.
- 15 İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972, c. 4, s. 259-260.
- 16 H. Y. Şehsuvaroğlu, *age.*, s. 82.
- 17 A. Osmanoğlu, *age.*, s. 20-21.
- 18 E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, c. 8, s. 400-401.
- 19 *Tarih-i Raşid*, İstanbul, 1865, c. 4, s. 197.
- 20 H. Paşa, *age.*, s. 88-89.
- 21 H. Y. Şehsuvaroğlu, *Tarihi Odalar*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1954, s. 155.
- 22 O. G. Aşıroğlu, *Son Halife Abdülmecid*, İstanbul: Burak Yayınevi, 1992, s. 48-49.